

**RASMIY VA NORASMIY TAKLIFNOMALARDA TIL TANLOVI:
SOTSIOLINGVISTIK TAHLIL**

Qosimova Shohida Shokir qizi

O‘zbekiston Davlat jahon tillar universiteti

Ingliz filologiyasi fakulteti Ingliz tili amaliy aspektlari

kafedrasi do‘qituvchisi

Kalit so‘zlar: sotsiolingvistika, til tanlovi, taklifnoma janri, rasmiy taklifnomalar, norasmiy taklifnomalar, ijtimoiy maqom, ijtimoiy masofa, xushmuomalalik strategiyalari, nutq janrlari, madaniy kontekst, o‘zbek va ingliz tillari

Annotatsiya: Zamonaviy sotsiolingvistika tilni mustaqil lingvistik tizim sifatida emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, madaniy qadriyatlari va kommunikativ amaliyotlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab ijtimoiy hodisa sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuv doirasida til tanlovi (language choice) muhim nazariy tushuncha sifatida qaralib, u nutq vaziyatida ishtirok etuvchi shaxslarning ijtimoiy maqomi, o‘zaro munosabatlari, kommunikativ niyatlari hamda madaniy kontekstiga bevosita bog‘liq holda namoyon bo‘ladi (Wardhaugh, 2021). Til tanlovining bunday ijtimoiy shartlanganligi turli nutq janrlarida, xususan, taklifnoma janrida yaqqol kuzatiladi.

Taklifnomalar jamiyatda muhim kommunikativ funksiyani bajarib, ma’lum bir shaxs yoki shaxslar guruhini ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lgan tadbir, marosim yoki rasmiy yig‘ilishda ishtirok etishga undashga xizmat qiladi. Ushbu janr rasmiy va norasmiy shakllarda namoyon bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos til vositalari va nutqiy strategiyalar bilan tavsiflanadi. Rasmiy va norasmiy taklifnomalarda qo‘llaniladigan til birliklaridagi farqlar jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, hokimiyat va birdamlik munosabatlari, shuningdek madaniy me’yorlar bilan belgilanadi.

Mazkur maqolada rasmiy va norasmiy taklifnomalarda til tanlovi sotsiolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ushbu ikki turdagi taklifnomalarda qo‘llaniladigan til birliklarining ijtimoiy omillar bilan uzviy bog‘liqligini aniqlash va ularning kommunikativ vazifasini ochib berishdan iborat.

Taklifnoma janri va sotsiolingvistik yondashuv - Sotsiolingvistik tadqiqotlarda nutq janrlari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarning aks ettiruvchisi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bakhtin (1986) fikriga ko‘ra, har bir nutq janri muayyan ijtimoiy vaziyat va kommunikativ ehtiyoj natijasida shakllanib, jamiyatda barqaror kommunikativ model sifatida faoliyat yuritadi. Taklifnoma janri ham ana shunday nutqiy shakllardan biri bo‘lib, u ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, rasmiylikni mustahkamlash yoki yaqinlikni ifodalash vazifasini bajaradi.

Taklifnomalarda til tanlovi bir qator sotsiolingvistik omillar bilan belgilanadi. Jumladan, nutq ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, ularning o‘zaro masofasi, hokimiyat munosabatlari hamda madaniy va diniy kontekst til birliklarining tanlanishida hal qiluvchi

rol o'ynaydi (Holmes, 2013). Ushbu omillar taklifnoma matnining umumiy ohangi, leksik tarkibi va grammatik tuzilishida namoyon bo'ladi.

Rasmiy va norasmiy taklifnomalarni farqlashda Brown va Levinson (1987) tomonidan ishlab chiqilgan xushmuomalalik nazariyasi muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur nazariyaga ko'ra, rasmiy nutq ijtimoiy masofani saqlashga qaratilgan strategiyalar orqali ifodalansa, norasmiy nutq birdamlik va yaqinlikni kuchaytirishga xizmat qiluvchi til vositalari orqali namoyon bo'ladi.

Rasmiy taklifnomalarda til tanlovi

Rasmiy taklifnomalar, asosan, davlat muassasalari, ta'lim va ilmiy tashkilotlar, xalqaro institutlar yoki yuqori ijtimoiy maqomga ega shaxslar tomonidan qo'llaniladi. Bunday taklifnomalarda til tanlovi qat'iy institutsional va ijtimoiy me'yorlarga bo'ysunadi.

Leksik jihatdan rasmiy taklifnomalarda neytral va standart birliklar ustunlik qiladi. Emotsional yoki subyektiv baholovchi so'zlarning qo'llanishi cheklangan bo'lib, bu hol matnning rasmiy ohangini ta'minlaydi. Masalan, o'zbek tilidagi rasmiy taklifnomalarda quyidagi qoliplashgan ifodalar keng uchraydi: “Sizni ... tadbirida ishtirok etishga taklif etamiz.” Ingliz tilida esa shunga mos ravishda “You are cordially invited to attend...” kabi konstruktsiyalar qo'llaniladi. Bunday standartlashtirilgan ifodalar rasmiy institutlarning kommunikativ madaniyatini aks ettiradi (Biber et al., 2010).

Grammatik va sintaktik jihatdan rasmiy taklifnomalarda murakkab tuzilmalar, passiv konstruktsiyalar va rasmiy uslubga xos grammatik shakllar faol qo'llaniladi. Ingliz tilida passiv shakllar rasmiylik darajasini oshirishga xizmat qilsa, o'zbek tilida rasmiy fe'l shakllari va otlashgan birliklar ustunlik qiladi.

Rasmiy taklifnomalarda hurmat kategoriyasi markaziy o'rin egallaydi. O'zbek tilida bu “Siz” olmoshi, lavozim va unvonlarning to'liq ko'rsatilishi orqali ifodalansa, ingliz tilida hurmat asosan stilistik va diskursiv vositalar orqali namoyon bo'ladi (Holmes, 2013). Ushbu hol rasmiy taklifnomalarda ijtimoiy masofani saqlashga qaratilgan kommunikativ strategiyani ko'rsatadi.

Norasmiy taklifnomalarda til tanlovi

Norasmiy taklifnomalar do'stlar, qarindoshlar yoki ijtimoiy jihatdan yaqin bo'lgan shaxslar o'rtasida qo'llanilib, bunda til tanlovi erkin va samimiy xarakterga ega bo'ladi. Bunday taklifnomalarda og'zaki nutqqa xos birliklar, qisqartmalar va emotsional ifodalar keng qo'llaniladi.

Masalan, o'zbek tilidagi “Ertaga kechqurun kel, birga bayram qilamiz” yoki ingliz tilidagi “Come over tomorrow evening, let's celebrate!” kabi ifodalar norasmiy taklifnomalarga xos bo'lib, ijtimoiy yaqinlik va birdamlikni ifodalaydi.

Sotsiolingvistik nuqtayi nazardan norasmiy taklifnomalarda solidarity principle ustunlik qiladi. Hurmat shakllarining qisqarishi yoki butunlay tushib qolishi nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofaning kamayganligini ko'rsatadi (Brown & Levinson, 1987). Bu hol norasmiy nutqda shaxsiy munosabatlar va o'zaro ishonchning muhimligini tasdiqlaydi.

Norasmiy taklifnomalarda madaniy va diniy omillar ham muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbek madaniyatida oilaviy marosimlarga oid norasmiy taklifnomalarda diniy iboralar va milliy qadriyatlar ko‘proq uchrasa, ingliz tilidagi norasmiy taklifnomalarda individualizm va shaxsiy tajribaga urg‘u berilishi kuzatiladi (Wardhaugh, 2021).

Rasmiy va norasmiy taklifnomalar o‘rtasidagi farqlar til tanlovining ijtimoiy jihatdan shartlanganligini yaqqol namoyon etadi. Rasmiy taklifnomalarda til ijtimoiy masofani saqlash va rasmiylikni ta‘minlashga xizmat qilsa, norasmiy taklifnomalarda til ushbu masofani qisqartirish va yaqinlikni kuchaytirishga yo‘naltiriladi.

Shuningdek, rasmiy taklifnomalar institutsional me‘yorlar asosida shakllanib, standartlashtirilgan nutqiy modellarga tayansa, norasmiy taklifnomalar shaxsiy tajriba va individual kommunikativ ehtiyojlar asosida vujudga keladi. Bu hol tilning moslashuvchanligi va kontekstga bog‘liqligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, rasmiy va norasmiy taklifnomalarda til tanlovi sotsiolingvistik jihatdan muhim tadqiqot obyektidir. Til tanlovi orqali nutq ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi, o‘zaro munosabatlari, madaniy qadriyatlari va kommunikativ maqsadlari ifodalanadi. Rasmiy taklifnomalarda standart, neytral va hurmatga asoslangan til ustunlik qilsa, norasmiy taklifnomalarda samimiylik va ijtimoiy yaqinlikni aks ettiruvchi til birliklari keng qo‘llaniladi. Ushbu tahlil taklifnoma janrining sotsiolingvistik mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bakhtin, M. M. (1986). *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.
2. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (2010). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Brown, P., & Levinson, S. C. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). London: Routledge.
5. Qosimova, S. (2025). Project Work in Teaching English: A Powerful Approach to Language Learning. *The Lingua Spectrum*, 4(1), 167–171. Retrieved from <https://lingvospektr.uz/index.php/lngsp/article/view/287>
6. Kasimova Shokhida Shokir Qizi. (2022). The semantic classifications of english and uzbek phraseological units with the names of animals. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(05), 95–98. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/eijmrms/article/view/23566>
7. Wardhaugh, R., & Fuller, J. M. (2021). *An Introduction to Sociolinguistics* (8th ed.). Oxford: Wiley-Blackwell.